«Περπατώ-περπατώ εις το δάσος…» Αειφορική προσέγγιση περιαστικού δάσους για παιδιά προσχολικής ηλικίας

Περδικάρη Σοφία[1], Γώγουλου Μαρία[2], Μαλάμη Ελπινίκη[3]
1. Νηπιαγωγός, Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Υπεύθυνη Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Ανατ. Αττικής, sperdikari@sch.gr
2, 3. Νηπιαγωγός, 2ο Νηπιαγωγείο Κρυονερίου Ανατ. Αττικής

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η έρευνα δράσης στοχεύει στην αξιολόγηση της επίδρασης ενός προγράμματος Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης με θέμα την αειφορική προσέγγιση του περιαστικού δάσους σε παιδιά προσχολικής ηλικίας, διάρκειας πέντε μηνών. Το πρόγραμμα περιελάμβανε δραστηριότητες και δράσεις των παιδιών μέσα και έξω από το σχολείο, σε συνεργασία με την τοπική κοινωνία και την τοπική αυτοδιοίκηση.
Δείγμα της έρευνας είναι 21 παιδιά, 4-6 ετών που φοιτούσαν σε ολοήμερο Νηπιαγωγείο της Ανατ. Αττικής. Η συλλογή των δεδομένων έγινε με συζήτηση, αξιολόγηση έργων των παιδιών και παρατήρηση κατά την εφαρμογή του προγράμματος. Από τα αποτελέσματα της έρευνας προέκυψε ότι τα παιδιά μετά την εφαρμογή του προγράμματος είχαν αναπτύξει τις γνώσεις τους σχετικά με τα θέματα και ζητήματα του δάσους ενώ εξέφραζαν φιλικότερες στάσεις και αξίες προς αυτό και έδειχναν να εκδηλώνουν φιλικότερες συμπεριφορές.

***ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ**: Προσχολική Εκπαίδευση, έρευνα δράσης, δάσος, περιβάλλον, αειφορία, τοπική κοινωνία.*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατά τη διάρκεια της Προσχολικής Εκπαίδευσης δίνονται στο παιδί απεριόριστες και σημαντικές δυνατότητες έτσι ώστε να καλλιεργηθεί η αναγνώριση, η κατανόηση και ο σεβασμός αυτού προς το περιβάλλον. Όμως για να επιτευχθεί αυτός ο σκοπός, ώστε τα αποτελέσματα να είναι θετικά, να αποδώσουν στο έπακρο και να συμβάλλουν στη νοητική, κοινωνικο-συναισθηματική και ηθική ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού, ο σχεδιασμός, η οργάνωση και η εφαρμογή κατάλληλων αναπτυξιακά προσεγγίσεων και προγραμμάτων είναι σημαντική και κρίσιμη (Tilbury, 1994). Γι' αυτό το λόγο, κάθε αναπτυξιακά κατάλληλο πρόγραμμα ή προσέγγιση πρέπει να προσφέρει ευκαιρίες, ιδιαίτερα στο μικρό παιδί, για την ανάπτυξη και τη διασύνδεση των τριών παραπάνω τομέων της προσωπικότητας αυτού, (Davis, 2008) μέσω:

- άμεσων εμπειριών με το περιβάλλον, προσωπικών σχέσεων και επαφών με αυτό, (Tanner, 1980· Chawla & Hart, 1988· Wilson, 1997· Chawla, 1998· Περδικάρη, 2007)
- δραστηριοτήτων και δράσεων κοινωνικής αλληλεπίδρασης, (McGregor, Tate, Robinson, 1977· Fleer & Segal, 1996· Wilson, 1997· Beauchamp, 1998· Άλκηστις, 1999· Katsiavou, Liopeta, Zogza, 2000· Jensen & Rechis, 2002· Περδικάρη, 2005, 2007)
- ανάπτυξης δεξιοτήτων συνεργατικότητας, ομαδικότητας και ενεργού συμμετοχής του παιδιού ως μέλους της ομάδας και της κοινωνίας μέσω της ενημέρωσης, της μελέτης και της δραστηριοποίησης αυτού σε ποικίλες περιβαλλοντικές υποθέσεις

(Χρυσαφίδης, 1995· Κατσίκης & Ζαχαρίου, 2005· Φλογαΐτη, 2006· McNaughton, 2006),

♦ ανάλυσης και συζήτησης πιθανών φόβων και αντίστοιχων συναισθημάτων των παιδιών, που προέρχονται τόσο από το φυσικό όσο και από το ανθρωπογενές περιβάλλον καθώς και εκείνων που προέρχονται από άλλες πληθυσμιακές ομάδες και πολιτισμούς, (Tilbury, 1994· Σκούρα-Βαρνάβα, 1994),

♦ κατανόησης των δικαιωμάτων και αναγκών άλλων λαών, (McNaughton, 2004· Δημητρίου, 2005· Φλογαΐτη, 2006· Περδικάρη, 2007),

♦ ενημέρωσης και ανάπτυξης της υπευθυνότητας του κάθε παιδιού, (Tilbury, 1994· Hungerford & Volk, 1998· Patrotna, 1998· Περδικάρη, 2007)

♦ γνωριμίας με τα πραγματικά περιβαλλοντικά ζητήματα, όπως αναφορά και επεξεργασία σχετικών εννοιών, σημασία αυτών για το περιβάλλον και την κοινωνία, ευρύτερες γνώσεις περί αυτά (Tilbury, 1994· Χρυσαφίδης, 1995· Diamond & Musser, 1999· Μιχαλοπούλου, 2000),

♦ ανάπτυξης μιας σύγχρονης παγκόσμιας άποψης των περιβαλλοντικών προβλημάτων. (Fien & Tilbury, 2002· McNaughton, 2004· Φλογαΐτη, 2006· Περδικάρη, 2007).

Σύμφωνα με τα όσα παραθέσαμε, ένα αναπτυξιακά κατάλληλο πρόγραμμα μέσω της Θεματικής Προσέγγισης, που στοχεύει στην εκπαίδευση των μικρών παιδιών για το περιβάλλον και την αειφορία, πρέπει να στρέφεται στην υποστήριξη των παρακάτω στόχων:

➢ Να διερευνά τις ήδη υπάρχουσες εμπειρίες, γνώσεις, στάσεις και αξίες σε σχέση με το περιβάλλον και την κοινωνία (Palmer, et. al., 1999).

➢ Να διευρύνει τη σφαίρα των εμπειριών και να στρέφει ή να ενισχύει αυτές στην ανάπτυξη της φροντίδας για την προσωπική υγιεινή, την περιβαλλοντική καθαριότητα, την κατανόηση μεταξύ άλλων παιδιών και της κοινωνίας τους (Davis, 1998· Χρυσαφίδης, 2005· Davis, 2008).

➢ Να προάγει την κατανόηση και το ενδιαφέρον για το περιβάλλον μέσω της άμεσης ενασχόλησης των παιδιών με αυτό (επίσκεψη, παρατήρηση, αναζήτηση πληροφοριών, συλλογή δεδομένων, συζήτηση, πειράματα, οργάνωση αναπαραστατικών δρώμενων, αυτοσχεδιασμοί, παιχνίδια, κ.ά.), (Wilson, 1997· Lee, 2001· Katsiavou, Liopeta & Zogra, 2001· ΥΠΕΠΘ-Π.Ι., 2003· Herbert, 2008).

➢ Να στοχεύει στην υποστήριξη των διαφόρων συνιστωσών της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης μέσω της ενασχόλησης σε ποικίλα θέματα-άξονες γνωστικού περιεχομένου (Κατσίκης & Ζαχαρίου, 2005). Επίσης, πρέπει να στοχεύει στην κινητοποίηση για δραστηριοποίηση, ενεργό συμμετοχή και δράση των παιδιών (Lee, 2001· ΥΠΕΠΘ, 2003· McNaughton, 2006· Περδικάρη, 2007).

➢ Να ενθαρρύνει τα παιδιά στη συνετή χρήση των φυσικών πόρων, ως αποτέλεσμα συνειδητών επιλογών τους, με στόχο την αειφορία του πλανήτη (Lee, 2001).

➢ Να ενδυναμώνει τη συναισθηματική εμπλοκή των παιδιών με καταστάσεις του περιβάλλοντος που δημιουργούν συνθήκες κατάλληλες για προστασία, φροντίδα, δραστηριοποίηση και δράση για χάρη αυτού (Μιχαλοπούλου & Χανιωτάκη, 2001).

➢ Να ενισχύει τις θετικές στάσεις προς το περιβάλλον και το κοινωνικό σύνολο αποσκοπώντας στην αέναη προστασία, αποδοχή και σεβασμό αυτού (Lee, 2001).

➢ Να λαμβάνει υπόψη την ανιμιστική αντίληψη και σκέψη των μικρών παιδιών (Piaget, 1929/1968· Σκούρα-Βαρνάβα, 1994), έτσι ώστε να συμβάλλει αυτή στην απόδοση αξίας σε κάθε τι έμβιο ή άβιο και να αποκτήσει την ιδέα της εγγενούς αξίας (Λιθοξοΐδου, 2005).

➢ Να αποσκοπεί στη σταδιακή ελάττωση του παιδικού εγωκεντρισμού και της εγωκεντρικής ομιλίας μέσω αλληλεπιδράσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στα παιδιά με ποικίλες δραστηριότητες (Σκούρα-Βαρνάβα, 1994) όπως η συζήτηση, η παρατήρηση, οι ασκήσεις και οι τεχνικές της Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση, τα εικαστικά, το παιχνίδι σε όλες του τις μορφές. (Άλκηστις, 1998· Beauchamp, 1998· Κοντογιάννη, 2004· Περδικάρη, 2005, 2007).
➢ Να προσπαθεί να δημιουργήσει υπεύθυνους και ενεργούς μαθητές, αυριανούς πολίτες (Φλογαΐτη & Δασκολία, 2004· Κατσίκης & Ζαχαρίου, 2005).

Απ' όλα τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση απαιτεί ολιστική και συστημική προσέγγιση της πραγματικότητας (Φλογαΐτη, 2006) και κατά την προσχολική ηλικία, με στόχο την όσο το δυνατόν ευρύτερη διεπιστημονική προσέγγιση των ζητημάτων του περιβάλλοντος και της αειφορίας (Σκαναβή, 2004). Η διαθεματικότητα και ιδιαίτερα τα διαθεματικά προγράμματα σπουδών που εκφράζουν αυτή, (Bufamo, 1998· Ματσαγγούρας, 2002· Γκλιάου, 2004), θεωρούνται κατάλληλες προσεγγίσεις και για τα θέματα και ζητήματα του περιβάλλοντος και της αειφορίας (Φλογαΐτη, 2006).

Η ΕΡΕΥΝΑ ΔΡΑΣΗΣ

Σκοπός της έρευνας είναι να διερευνήσει την επίδραση ενός Προγράμματος Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης με θέμα «Περπατώ, περπατώ εις το δάσος-το περιαστικό δάσος» στην ανάπτυξη γνώσεων και καλλιέργεια αξιών, στάσεων και συμπεριφορών των παιδιών φιλικών προς το δασικό περιβάλλον.

Ερευνητικά ερωτήματα: Εάν η εφαρμογή ενός Προγράμματος Π.Ε.:

❖ θα ανάπτυσσε τις σχετικές γνώσεις των παιδιών για το δασικό οικοσύστημα,
❖ θα ανάπτυσσε την κριτική σκέψη των παιδιών στα θέματα διαχείρισης και προστασίας των δασικών οικοσυστημάτων,
❖ θα καλλιεργούσε αξίες και στάσεις στα παιδιά φιλικές προς το δασικό οικοσύστημα,
❖ θα ωθούσε τα παιδιά σε συμπεριφορές φιλικές προς το δασικό οικοσύστημα,
❖ θα προωθούσε την ανάπτυξη συνεργασίας μεταξύ του σχολείου και της τοπικής κοινωνίας.

Μεθοδολογία της έρευνας: Έρευνα δράσης

Δείγμα της έρευνας: 21 παιδιά προσχολικής ηλικίας που φοιτούν στο Νηπιαγωγείο.

Μέσα συλλογής δεδομένων: Παρατήρηση κατά την εφαρμογή του προγράμματος, εκτίμηση έργων ζωγραφικής και κατασκευών των παιδιών, συζήτηση στην ολομέλεια, ατομική συνέντευξη σε «ραδιοφωνικό σταθμό».

Παιδαγωγικό πρόγραμμα:

«Περπατώ, περπατώ εις το δάσος…»

Κριτήρια επιλογής θέματος

❖ Το δάσος αποτελεί ένα οικοσύστημα πολλαπλών βασικών επιδράσεων στο περιβάλλον και στον άνθρωπο.

❖ Το Νηπιαγωγείο βρίσκεται στους πρόποδες του Εθνικού Δρυμού της Πάρνηθας. Τα περισσότερα παιδιά περνούν τον ελεύθερό τους χρόνο στο δάσος γύρο απ΄ το χωριό.
❖ Τα παιδικά παραμύθια συχνά αναφέρονται σε σκηνές και θέματα του δάσους.
❖ Οι πρόσφατες καλοκαιρινές πυρκαγιές.

Στόχοι του προγράμματος προς τα παιδιά

Γνωστικοί:

❖ Να γνωρίσουν και να κατανοήσουν -στο μέτρο το δυνατού- τι είναι το δάσος, από τι αποτελείται ένα δάσος, πως δημιουργείται το δασικό οικοσύστημα.
❖ Να αναγνωρίσουν και να προσδιορίσουν τη χρησιμότητα του δάσους στη λειτουργία της φύσης.
❖ Να κατονομάσουν και να απαριθμήσουν προϊόντα του δάσους που χρησιμοποιεί ο άνθρωπος.
❖ Να προσδιορίσουν και να κατηγοριοποιήσουν τρόπους με τους οποίους μπορεί να καταστραφεί ένα δασικό οικοσύστημα.

Συναισθηματικοί:

❖ Να ενθαρρυνθούν να προσεγγίσουν και να βιώσουν το δασικό οικοσύστημα.
❖ Να εκτιμήσουν την εγγενή αξία του δασικού οικοσυστήματος.
❖ Να διερωτηθούν σχετικά με τις επιπτώσεις της καταστροφής του δασικού οικοσυστήματος.
❖ Να απορρίψουν ενέργειες και πρακτικές, αρνητικές προς το δασικό οικοσύστημα.
❖ Να σκεφθούν, να κρίνουν, να επιλέξουν και να υιοθετήσουν αξίες, στάσεις και συμπεριφορές προς το δασικό οικοσύστημα με άξονα όχι μόνο το ανθρώπινο και προσωπικό συμφέρον.

Ψυχοκινητικοί- δεξιοτήτων:

❖ Να χρησιμοποιήσουν απλά εργαλεία μετρήσεων.
❖ Να κινηθούν, να παίξουν, να απολαύσουν το δασικό οικοσύστημα.
❖ Να ενθαρρυνθούν να οργανώσουν επίσκεψη στο δάσος με τους γονείς τους.
❖ Να εκφράσουν σωματικά και λεκτικά αισθήματα και συναισθήματα τους για το δασικό οικοσύστημα.
❖ Να συνεργαστούν με τοπικούς φορείς αλλά και μεταξύ τους.

Διάρκεια του προγράμματος: 5 μήνες (Γενάρης-Μάης).

Αφόρμηση προγράμματος: Συζήτηση στην ολομέλεια, αναφορά παιδιού σε επίσκεψη στο δάσος της Πάρνηθας, προσκόμιση φωτογραφικού υλικού από το παιδί, εστιασμός στο καμένο τμήμα αυτής.

Μεθοδολογία προγράμματος: Θεματική προσέγγιση, έρευνα πεδίου.

Εφαρμογή προγράμματος*:* *Καταιγισμός ιδεών:* Στην ολομέλεια τα παιδιά αναρωτήθηκαν τι ξέρουν για το δάσος. Πρότειναν ότι: *έχει χώμα, έχει δέντρα, ζουν ζώα, το καλοκαίρι κάηκαν πολλά δάση.*
Αναρωτήθηκαν και εκδήλωσαν ενδιαφέροντα σχετικά με το τι θέλουν να μάθουν για το δάσος. Πρότειναν να ασχοληθούν και να επιλύσουν τα ερωτήματά τους: *Γιατί καίγονται τα δάση; Υπάρχουν πολλά δάση; είναι όλα τα δάση ίδια; Τι χρειαζόμαστε τα δάση, τα χρειάζονται μόνο οι άνθρωποι; Ποια ζώα ζουν στο δάσος; Πως μπορούμε εμείς να βοηθήσουμε να μη καταστρέφονται –καίγονται τα δάση;*

Τα ερωτήματα που συγκεντρώθηκαν από τον καταιγισμό ιδεών ταξινομήθηκαν και διαμόρφωσαν τις επιμέρους ενότητες του προγράμματος, όπως: *Τι είναι το δάσος. Τι περιλαμβάνει ένα δασικό οικοσύστημα (βιοτικοί & αβιοτικοί παράγοντες). Χλωρίδα και πανίδα του δάσους. Προσφορά του δάσους στη λειτουργία του πλανήτη και στον άνθρωπο (κατοικία, τροφή, ξυλεία, κάρβουνο, οξυγόνο, εργασία, αναψυχή, χαρτί). Υποβάθμιση και καταστροφή δασικών οικοσυστημάτων (φυσική και ανθρωπογενής). Τρόποι αποφυγής και αντιμετώπισης υποβάθμισης και καταστροφών των δασικών οικοσυστημάτων, ανθρώπινες δράσεις προς αυτή την κατεύθυνση. Αειφορική διαχείριση δασικών οικοσυστημάτων.*

Δραστηριότητες (ενδεικτικές):

Δραστηριότητες μέσα στην τάξη:

- *Συζήτηση με πληροφοριακό υλικό* για τα τοπικά δάση και τα δάση της Ελλάδας.
-

Σχήμα 1. Εντοπισμός εθνικών δρυμών.

Σχήμα 2. Κολάζ του δάσους

- *Συζήτηση* και εντοπισμός στο χάρτη των εθνικών δρυμών της Ελλάδας (σύνδεση με γεωγραφία). Είδη δασών. *Ζωγραφική* και *χαρτοκολυτική*. (Σχήμα 1, Σχήμα 2)
- *Συζήτηση* με θέμα πεδινά και ορεινά δάση (σύνδεση με γεωλογία), δέντρα και ζώα που ζουν σε αυτά. *Ζωγραφική στο καβαλέτο*, αφήγηση παραμυθιού (Σχήμα 3).

Σχήμα 3: Ζωγραφική στο καβαλέτο: *Εθνικός δρυμός Πάρνηθας.*

- *Συζήτηση με πληροφοριακό υλικό* και θέμα τα δέντρα, αειθαλή-φυλλοβόλα, μέρη του δέντρου, ανάγκες επιβίωσης. *Ομαδική κατασκευή «το δέντρο στις τέσσερις εποχές». Τόμπολα σύνθεσης* με τα μέρη του δέντρου.
- *Συζήτηση με πληροφοριακό υλικό* για τα ζώα του δάσους που απειλούνται με εξαφάνιση στην Ελλάδα. Ποια είναι, γιατί κινδυνεύουν, ποιοι μπορούν να τα βοηθήσουν (οργανώσεις προστασίας). Εστιαζόμαστε στο «ελάφι της Πάρνηθας».
- *Εξελισσόμενη κατασκευή μακέτας* για το δάσος (καθ΄ όλη τη διάρκεια του προγράμματος) (Σχήμα 4, Σχήμα 5).

Σχήμα 4. Αρχικό στάδιο μακέτας

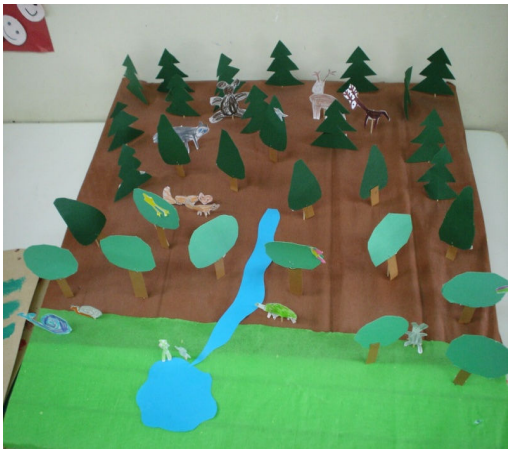

Σχήμα 5. Τελικό στάδιο μακέτας

- *Γλωσσική άσκηση*: πως λέγονται τα μικρά των ζώων (υποκοριστικά π.χ. αλεπού-αλεπουδάκι).
- *Γλωσσική άσκηση*: ψάχνουμε και εντοπίζουμε σύνθετες λέξεις με συνθετικό τη λέξη «δάσος» (Σχήμα 6).

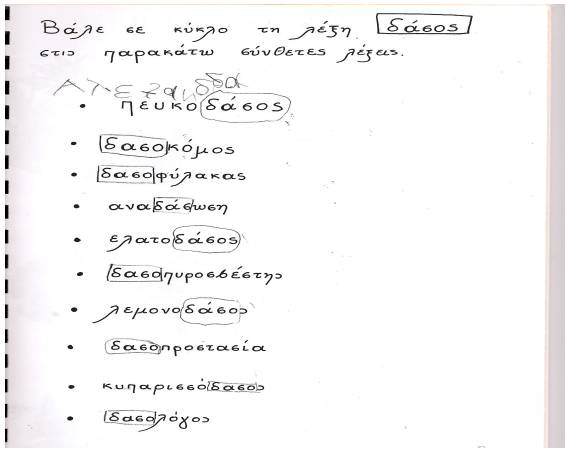

Σχήμα 6. Γλωσσική άσκηση

- *Δημιουργία τόμπολας* «απ΄ το ψηλότερο στο χαμηλότερο» (δέντρο, θάμνος, πόα).
- *Ελεύθερη ζωγραφική* στο καβαλέτο.
- *Συλλογή* φωτογραφιών, αντιγράφων πινάκων ζωγραφικής, εικόνων, υλικών και προϊόντων που προέρχονται από το δάσος. Δημιουργία αντίστοιχης *«γωνιάς του δάσους»* στην τάξη.
- Δημιουργία *φυτολογίου*.
- Ανακάλυψη, συγκέντρωση (από παιδιά και νηπιαγωγούς) *παροιμιών, αινιγμάτων, ποιημάτων, τραγουδιών, μύθων και παραμυθιών* σχετικών με το δάσος, και τα δέντρα.

- *Αφήγηση παραδοσιακών παραμυθιών* για το δάσος (κοκκινοσκουφίτσα) και τροποποίηση αυτών από τα παιδιά.
- *Πρόσκληση σε κάτοικο* της περιοχής για να ας διηγηθεί σχετικά με το δάσος του Κρυονερίου.
- *Ακουστικές ασκήσεις* αναγνώρισης φωνών των ζώων, πουλιών, ήχων του δάσους.
- *Πρόσκληση σε ειδικό* (δασολόγο), ενημέρωση σχετικά με τους κινδύνους που απειλούν τα δασικά οικοσυστήματα, τρόπους πρόληψης, αποκατάστασης και αειφορικής διαχείρισης αυτών.
- Δημιουργία και εμψύχωση *αυτοσχέδιου δρώμενο* με θέμα: «πυρκαγιά στο δάσος εγώ τι κάνω;»
- *Ασκήσεις Δραματικής Τέχνης*: Μεταμορφωνόμαστε σε «μηχανές αντικατάστασης του δάσους»
- *Παιχνίδι ρόλων:* Σχεδιάζουμε και παίζουμε παιχνίδι ρόλων με θέμα: «το γειτονικό μας δάσος μας χρειάζεται…»

Δραστηριότητες στην αυλή, έξω απ΄ το σχολείο:

- *Οργάνωση εξορμήσεων στο δάσος* (Κρυονερίου, Πάρνηθας, γειτονικό σχολείου) για ανακάλυψη, παρατήρηση, αναψυχή σε διαφορετικές εποχές.
- Στη φύση *ανακαλύπτουμε, παρατηρούμε, αγγίζουμε, μυρίζουμε, ονομάζουμε* βότανα, και δέντρα.
- Διερεύνηση στην αυλή, στη γειτονιά και στο δάσος για *αγριολούλουδα*. Εντοπισμός, φωτογράφηση, ζωγραφική απόδοση, ονομασίες.
- Συλλογή υλικών του δάσους, δημιουργίες αυτοσχέδιων κατασκευών, διακοσμητικών.
- *Εφαρμογή κινητικών παιχνιδιών* στην αυλή (Λύκε, λύκε είσαι εδώ; Η κολοβή αλεπού. Λαγός στο λάκκο έπεσε.)
- *Δημιουργία ταυτότητας* ενός «πεύκου» (ύψος, ηλικία, οικογένεια, χρώμα…).
- «Αγάλματα» στο δάσος-Τεχνική Δραματικής Τέχνης: Στολίζουμε το δάσος με αγάλματα από τα σώματά μας.
- «Καθρέφτες»-Τεχνική Δραματικής Τέχνης: Γινόμαστε «καθρέφτες» των πουλιών, των ζώων, των δέντρων, των φυτών του δάσους.

Δράσεις για το δάσος (ενδεικτικές):

- Δημιουργία πανό για το δάσος, ανάρτηση στην είσοδο του σχολείου για ενημέρωση. (Σχήμα. 7)

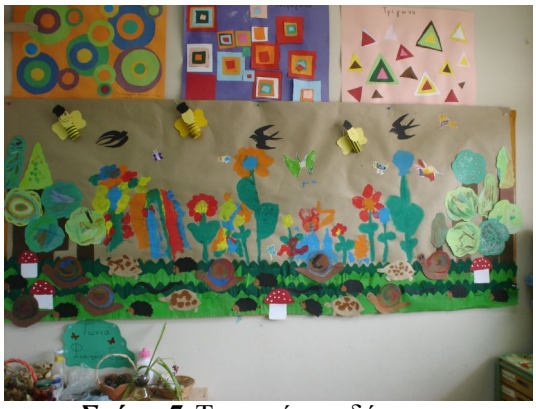

***Σχήμα** 7*. Το πανό του δάσους

- Κατασκευή φυλλαδίων με ζωγραφισμένες οδηγίες για «αειφορικές περπατησιές στο δάσος», διανομή σε περιηγητές του δάσους, στον κοινωνικό περίγυρο των παιδιών.
- Εντοπισμός νεαρών φυτών στην καμένη περιοχή και περίφραξη-προστασία με πέτρες.
- Σχεδιασμός, φαντασία, σκέψη και σύνθεση παραμυθιού για το δάσος, με προτροπές και συμβουλές. Παρουσίαση στη γιορτή του σχολείου.
- Συνέντευξη σε τοπικό ραδιοφωνικό σταθμό και έντυπο τύπο για τα θέματα διαχείρισης του δάσους.
- Φύτεμα στην αυλή του σχολείου λαχανικών, λουλουδιών θάμνων και δέντρων, καθημερινή παρακολούθηση και φροντίδα. (Σχήμα 8).

Σχήμα 8. Δημιουργούμε τον κήπο μας

- Επίσκεψη στην κοινότητα για ενημέρωση Προέδρου και εργαζομένων για το δάσος. Κατάθεση αιτήματος για συντήρηση φυτών σχολείου κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού.
- Δημιουργία αφίσας «με όσα καταλάβαμε ότι μπορούν να βοηθήσουν το δάσος να υπάρχει». Ανάρτηση σε κεντρικά σημεία της κοινότητας.
- Δυναμική συμμετοχή σε συνεργασία με τους γονείς στη δεντροφύτευση που οργάνωσε η κοινότητα.
- Συνεργασία με τον Εθνικό φορέα διαχείρισης της Πάρνηθας.

Σύντομη συζήτηση και αξιολόγηση του προγράμματος.

Τα παιδιά καθ΄ όλη τη διάρκεια εφαρμογής του προγράμματος έδειχναν ενδιαφέρον, συγκέντρωναν υλικό ενώ παρόμοιο αποδείχτηκε και το ενδιαφέρον των γονέων και της τοπικής κοινωνίας, οι οποίοι πρόθυμα συμμετείχαν στις δραστηριότητες και δράσεις του προγράμματος (Δαφέρμου, κ.α., 2006). Πρωτότυπες ήταν οι παρατηρήσεις των παιδιών, κατά τη διάρκεια των οργανωμένων συζητήσεων σχετικά με την πρόληψη των καταστροφών του δάσους. Παραθέτουμε ενδεικτικά πρόταση παιδιού: *«μπορούμε να γίνουμε φύλακες του δάσους, να μένει κάθε μέρα ένας μας εκεί, δηλαδή να φυλά σκοπιά. Αν κάποιον δούμε να πετάει σκουπίδια ή να χαλάει τα δέντρα ή να σκοτώνει ελάφια αμέσως με τον ασύρματό μας θα το πούμε στην Κυρία μας».*

Κατά τη διάρκεια των εξορμήσεων τα παιδιά παρατηρούσαν κάθε λεπτομέρεια στη φύση, περπατούσαν προσεχτικά και προσπαθούσαν να μην ενοχλούν με τις φωνές τους, σημείο το οποίο πραγματικά τα δυσκόλεψε ιδιαίτερα.

Κατά τη διάρκεια των δράσεων κινητοποιήθηκαν και δραστηριοποιήθηκαν σε αρκετά ικανό βαθμό. Παρατηρήθηκε ότι πριν τη συνέντευξής τους στο ραδιοφωνικό σταθμό έδειχναν προβληματισμένα και συγκρατημένα, χαρακτηριστικά τα οποία απέβαλαν

με τη βοήθεια της δημοσιογράφου ενώ στη συνέχεια εξέφρασαν με πειθώ τις θέσεις και απόψεις τους για την προστασία και διαχείριση του δάσους.
Εκτιμάται ότι η εφαρμογή του προγράμματος ανέδυε συχνές και απρόβλεπτες δυσκολίες (Ντολιοπούλου, 2005), οι οποίες ξεπεράστηκαν με την κατανόηση και συνεργασία των νηπιαγωγών με τα παιδιά και μεταξύ τους.
Ιδιαίτερη εκτιμάται η εμπειρία των παιδιών από τη συνεργασία τους με την τοπική κοινωνία, η οποία ενώ στην αρχή ανέδυε, λειτουργικά και επικοινωνιακά προβλήματα στη συνέχεια υπήρξε θετική και γόνιμη. Η αποδοχή μάλιστα που έδειξε η τοπική κοινωνία προς το έργο των παιδιών θεωρούμε ότι αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα ανάπτυξης της αυτοπεποίθησης, της κινητοποίησης, της δραστηριοποίησης και του διαρκούς ενδιαφέροντος των παιδιών για το θέμα. Παράλληλα διαφαίνεται και η επίδραση των παιδιών στην τοπική κοινωνία, η οποία προσπάθησε και ίσως ως ένα βαθμό το κατάφερε να «ακούσει» και να σεβαστεί προτροπές και θέσεις των παιδιών της.
Η αξιολόγηση του προγράμματος μέσω της συζήτησης, της παρατήρησης, των στοχευμένων ερωτήσεων έδειξε ότι τα παιδιά ανάπτυξαν γνώσεις που δεν διέθεταν πριν την εφαρμογή του προγράμματος. Έδειχναν ότι καλλιέργησαν αξίες και στάσεις φιλικότερες προς τη φύση, την οποία αντιμετώπιζαν ως το «δικό τους χώρο». Έδρασαν αυτοβούλως και συνεργάστηκαν για να κάνουν πράξεις αυτά που συναποφάσισαν. Έδειχναν περισσότερο ευαίσθητα με τα θέματα και ζητήματα δάσους. Αξιολόγησαν μόνα τους το πρόγραμμά τους δημιουργώντας την αφίσα των σκέψεών τους για το δάσος (Σχήμα 9).
Οι νηπιαγωγοί έγραψαν στο βιβλίο του Νηπιαγωγείου τους για το πρόγραμμα: *«Θεωρούμε ότι ίσως βοηθήσαμε να μπουν οι βάσεις για την δική τους μελλοντική συμπεριφορά, που θα είναι περισσότερο οικολογικά προβληματισμένη, με πρακτικές φιλικότερες προς το περιβάλλον. Από την πλευρά των εκπαιδευτικών πιστεύουμε ότι έχουν επιτευχθεί το πλείστον των στόχων που είχαμε θέσει εξαρχής. Κλείνοντας αυτές τις σκέψεις πρέπει να αναφερθεί ότι το πρόγραμμα ήταν πολύ ενδιαφέρον τόσο για τα παιδιά όσο και τις εκπαιδευτικούς, πραγματώθηκε με φροντίδα και ενθουσιασμό και μας άφησε ωραίες αναμνήσεις από τις στιγμές που ζήσαμε στο νηπιαγωγείο μας αυτή τη χρονιά.»*

Σχήμα 9. Αξιολόγηση προγράμματος από τα παιδιά

Υποστηρίζουμε ότι τα θετικά αποτελέσματα του προγράμματος οφείλονται τόσο στη βιωματικότητα αυτού όσο και στον τρόπο εφαρμογής του μέσω στοχευμένων διαδικασιών και διεργασιών των δραστηριοτήτων και δράσεων αυτού.

Συμπεράσματα της έρευνας δράσης.

Από την εφαρμογή και την αξιολόγηση του προγράμματος προκύπτει ότι το πρόγραμμα συνέβαλε:

- ✓ στην ανάπτυξη των γνώσεων των παιδιών που σχετίζονται με το δασικό οικοσύστημα,
- ✓ στην καλλιέργεια και ενδυνάμωση φιλικών αξιών και στάσεων προς το δασικό οικοσύστημα και τη φύση,
- ✓ στην εκδήλωση συμπεριφορών και την οργάνωση δράσεων με αειφόρο προσανατολισμό,
- ✓ στη δημιουργία ευχάριστου και δημιουργικού κλίματος μεταξύ των παιδιών, των νηπιαγωγών, και της τοπικής κοινωνίας,
- ✓ στην καλλιέργεια της δημιουργικότητας, της συνεργατικότητας, της αποδοχής και της ενεργούς συμμετοχής των παιδιών.

Προτάσεις: Προτείνουμε τη συνεχή και διαδοχική εφαρμογή παρόμοιων προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης από τις νηπιαγωγούς των τάξεων προς όφελος της προσχολικής εκπαίδευσης, της ενδυνάμωσης της εκπαίδευσης των πολιτών προς μια αειφόρο κοινωνία και της δραστηριοποίησης των μελών της σχολικής και τοπικής κοινότητας σε θέματα και ζητήματα του περιβάλλοντος και της αειφορίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Άλκηστις. (1998). *Το βιβλίο της δραματοποίησης.* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Beauchamp, H. (1998). *Τα παιδιά και το δραματικό παιχνίδι.* (Ε. Γιανίτσκα, Μεταφρ.). Αθήνα: Τυπωθήτω.

Bufamo, M. (1998). The roots of learning. *Educational Leadership*, 55(6).

Γκλιάου-Χριστοδούλου, Ν. (2004). Προτεραιότητες και καινοτομίες για το Νηπιαγωγείο του 21ου αιώνα. Στο Π. Αγγελίδης, Γ. Μαυροειδής (Επιμ.), *Εκπαιδευτικές καινοτομίες για το Σχολείο του μέλλοντος.* Αθήνα: Τυπωθήτω, 85-99.

Chawla, L. (1998). Significant life experiences revisited: A review of research on sources of environmental sensitivity. *Environmental Education Research,* 4(4), 369-382.

Chawla, L., & Hart, R. (1988/ 1995). The roots of environmental concern. Proceedings of the 19th Annual Conference of EDRA, Pomona, CA. Reprinted in *The NAMTA Journal,* 1995, 20(1), 148-157.

Δαφέρμου, Χ., Κουλούρη, Π., Μπασαγιάννη, Ε. (2006). *Οδηγός Νηπιαγωγού. Εκπαιδευτικοί σχεδιασμοί- δημιουργικά περιβάλλοντα μάθησης.* Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων.

Δημητρίου, Α. (2005). Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ως μέσο για την ανάπτυξη της συνεργασίας των λαών, την κοινωνική δικαιοσύνη, την ειρήνη και τον πολιτισμό. Στο Α. Γεωργόπουλος (Επιμ.), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Ο νέος πολιτισμός που αναδύεται.* Αθήνα: Gutenberg, 321-340.

Davis, J. (1998). Young children, Environmental Education and the future. *Early Childhood Education Journal,* 26(2), 117-123.

Davis, J. (2008). What might education for sustainability look like in early childhood? –A case of participatory, whole-of-settings approaches. In UNESCO, *The contribution of early childhood education to a sustainable society.* Paris: UNESCO, 18-24.
Diamond, K., Musser, L. (1999). The children's attitudes towards the environment scale for preschool children. *Journal of Environmental Education*, 30(2), 23-30.
Fien, J., & Tilbury, D. (2002). The global challenge of Sustainability. In: D. Tilbury, R. Stevenson, J. Fien, & D. Schreuder (Eds.), *Education and Sustainability. Reporting to the Global Challenge*. Gland: IUCN, 1-12.
Fleer, M., Segal, G. (1996). Supporting science learning through play. In: M. Fleer (Ed.), *Play through profiles: Profiles through play*. Malbourn: Australian Early Childhood Association, 31-44.
Herbert, T. (2008). Eco-intelligent education for a sustainable future life. In UNESCO, *The contribution of early childhood education to a sustainable society.* Paris: UNESCO, 63-66.
Hungerford, H., & Volk, T. (1998). Curriculum development in Environmental Education for the Primary School: Challenges and responsibilities. In: H. Hungerford, & el. (Eds.), *Essential Readings in Environmental Education.* Illinois: Stipes Publishing L.L.C., 99-109.
Jensen, I., Rechis, R., & Luna, D. (2002). Learning through Drama -Chapter 10. In: I. Jensen (Ed.), *Early Childhood Literacy: Programs & Strategies to Develop Cultural, Linguistic, Scientific and Health Care for Very Young Children & Their Families*. Corpus Christi Independent School District TX: Texas A and M: University Corpus Christi.
Katsiavou, E., Liopeta, K., Zogza, V. (2000). The understanding of ecological concepts by preschoolers: Development of a teaching approach based on Drama/ Role Play about interdependence of organisms. *Themes in Education*, 4(3), 241-262.
Κατσίκης, Α., & Ζαχαρίου, Α. (2005). Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Ευρώπη: Πορεία και προοπτικές. Στο Α. Γεωργόπουλος (Επιμ.), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Ο νέος πολιτισμός που αναδύεται.* Αθήνα: Gutenberg, 253-278.
Κοντογιάννη, Α. (2004). Το θέατρο ως δυναμικός παράγοντας της δημιουργίας μιας ανελισσόμενης εκπαίδευσης. Στο Π. Αγγελίδης, Γ. Μαυροειδής (Επιμ.), *Εκπαιδευτικές Καινοτομίες για το Σχολείο του Μέλλοντος*, τεύχ. Β΄. Αθήνα: Τυπωθήτω, 303-326.
Lee, J. (2001). Pre-school Environmental Education in Hong Kong: An exploratory study. *Australian Journal of Environmental Education*, 17, 25-33.
Λιθοξοΐδου, Λ. (2005). Η Περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση στην Προσχολική Εκπαίδευση. Στο Δ. Καλαϊτζίδης (Επιμ.), *Έμπνευση, Στοχασμός, Φαντασία στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση:* Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συμποσίου. Πειραιάς: Ελληνική Εταιρεία, Συμβούλιο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης.
Ματσαγγούρας, Η. (2002). *Η Διαθεματικότητα στη σχολική γνώση.* Αθήνα: Γρηγόρης.
McGregor, L., Tate, M., Robinson, K. (1977). *Learning through Drama*. London: Heinemann Educational.
McNaughton, M-J. (2004). Educational Drama in teaching of Education for Sustainability. *Environmental Education Research,* 10(2), 139-155.
McNaughton, M-J. (2006). Learning from participants' responses in Educational Drama in the teaching of Education for Sustainable Development. *Research in Drama Education,* 11(1), 19-41.

Μιχαλοπούλου, Αικ. (2000). Διερεύνηση των αρχικών ιδεών και αναπαραστάσεων των παιδιών προσχολικής ηλικίας σχετικά με την ανάπτυξη και την αναπαραγωγή των φυτών, με στόχο το σχεδιασμό και την πραγματοποίηση μιας διδακτικής παρέμβασης στο Νηπιαγωγείο. Στο Β. Παπαδημητρίου (Επιμ.), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στο πλαίσιο της Εκπαίδευσης του 21ου αιώνα:* Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου. Λάρισα, 299-309.

Μιχαλοπούλου, Α., & Χανιωτάκη, Ε. (2001). *Δραστηριότητες για την ανακάλυψη και κατανόηση του περιβάλλοντος στην προσχολική ηλικία.* Αθήνα: Καστανιώτης.

Ντολιοπούλου, Ε. (2005). *Η εφαρμογή της μεθόδου project σε Ελληνικά Νηπιαγωγεία.* Αθήνα: Τυπωθήτω.

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. (2001α). *Στοιχεία από τον Παιδαγωγικό Σχεδιασμό του ΔΕΠΠΣ και των Α.Π.Σ. της Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης Α΄ γενικές επισημάνσεις.* Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Περδικάρη, Σ. (2005). Η Δραματική Τέχνη στην Εκπαίδευση ως μεθοδολογικό εργαλείο περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης. *Σύγχρονο Νηπιαγωγείο*, 44, 94-100.

Περδικάρη, Σ. (2007). *Σχεδιασμός εφαρμογή και αξιολόγηση ενός Παιδαγωγικού Προγράμματος για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση παιδιών προσχολικής ηλικίας με έμφαση στη Δραματική Τέχνη στην Εκπαίδευση.* Διδακτορική Διατριβή. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας- Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης.

Palmer, J., Suggate, J., Bajd, B., Tsaliki, E., Duraki, D., Paraskevopoulos, S., Razpet, N., Skribe-Dimec, D. (1999). Emerging knowledge of distant environments: International study of four and six years olds in England, Slovenia and Greece. *European Early Childhood Education Research Journal*, 7(2), 17-38.

Paprotna, G. (1998). On the understanding of ecological concepts by children of pre-school age. *International Journal of Early Childhood Education,* 6(2), 155-164.

Piaget, J. (1929/68). *The child's conception of the world.* London: Routledge.

Σκαναβή-Τσαμπούκου, Κ. (2004). *Περιβάλλον και Κοινωνία. Μια σχέση σε αδιάκοπη εξέλιξη.* Αθήνα: Καλειδοσκόπιο.

Σκούρα-Βαρνάβα, Τ. (1994). *Θέματα γνωστικής ανάπτυξης, μάθησης και αξιολόγησης.* Αθήνα: Παπαζήση.

Tanner, T. (1980). Significant life experiences: A new research area in Environmental Education. In: L. Iozzi (Ed.), *Research in Environmental Education*, 1971-80, Abstract no 231, 207-8. Columbus, OH: ERIC/SMEAC.

Tilbury, D. (1994). The critical learning years for Environmental Education. In: R. Wilson (Ed.), *Environmental Education at the Early Childhood Level.* Troy, OH: North American Association for Environmental Education, 11-13.

Φλογαΐτη, Ε. (2006). *Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία.* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Φλογαΐτη, Ε., Δασκολιά, Μ. (2004). Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: Σχεδιάζοντας ένα "αειφόρο" μέλλον. Στο Π. Αγγελίδης, Γ. Μαυροειδής (Επιμ.), *Εκπαιδευτικές Καινοτομίες για το Σχολείο του Μέλλοντος,* τευχ. Β΄. Αθήνα: Τυπωθήτω, 281-302.

Χρυσαφίδης, Κ. (1995). Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στο Νηπιαγωγείο, (2ο Μέρος). *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 82/83, 104-109.

Χρυσαφίδης, Κ. (2005). Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Αντικείμενο δράσης και διδακτική προσέγγιση. Στο Α. Γεωργόπουλος (Επιμ.), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Ο νέος πολιτισμός που αναδύεται.* Αθήνα: Gutenberg, 149-169.

Wilson, R. (1997). The wonders of nature: Honoring children's ways of knowing. *Early Childhood News,* 9(2), 6-9.